

Krigarnas hamn

– om ett nyligen undersökt bryggfundament nedanför Birkas garnison

Jens Lindström

I början av maj 2002 frilades en del av en terrassliknande stenkonstruktion på Björkö i Mälaren. Anläggningen ligger omkring fem meter över dagens havsnivå. Detta motsvarar vattenståndet i Mälardalen under yngre vikingatid (900–1000-talen e. Kr.), varför anläggningen har tolkats som ett vikingatida bryggfundament. Området där anläggningen påträffats kallas *Garnisonen*, och det är en mycket spännande plats på Birka som under de senaste åren avslöjat en hel del om det fasta försvaret på Birka (Holmquist Olausson 2001:5). Uppe i slänten, ett tiotal meter från brygganläggningen, har Birkas krigare haft sitt tillhåll och det nu undersökta bryggfundamentet har med största sannolikhet varit en del av en större hamnanläggning tillhörande krigarna i Birkas garnison (bild 1). Undersökningen av bryggfundamentet utfördes av personal från Arkeologiska forskningslaboratoriet (AFL) vid Stockholms universitet och utgör en del i projektet *Borgar och befästningar i Mellansverige 400–1100 e. Kr.*

Tidigare har tre andra bryggglämningar påträffats och undersökts på Birka, men ingen av dessa har kunnat kopplas till en specifik verksamhet eller samhällsgrupp. Vi har här ett unikt tillfälle att sätta in en annars anonym och inte särskilt spektakulär fornlämning som ett bryggfundament i ett större kontextuellt sammanhang. Även om bryggglämningen inte är totalundersökt ger den en inblick i krigarnas rumsliga relation till hamnområdet – det var nödvändigt för den fasta försvarsstyrkan i *Garnisonen* att snabbt kunna bemanna sina båtar då fara hotade. Var det här i hamnen nedanför Borgberget som krigarnas smäckra långskepp låg förtöjda i väntan på fienden under orostider? Vikingatiden var ju en turbulent tidsperiod där hotet om anfall ständigt var överhängande

Bild 1. Garnisonsområdet sett från sjösidan. Till höger i bild syns Borgberget med det karakteristiska Ansgarskorset. Den vita pilen i mitten av bilden markerar platsen för bryggfundamentet.

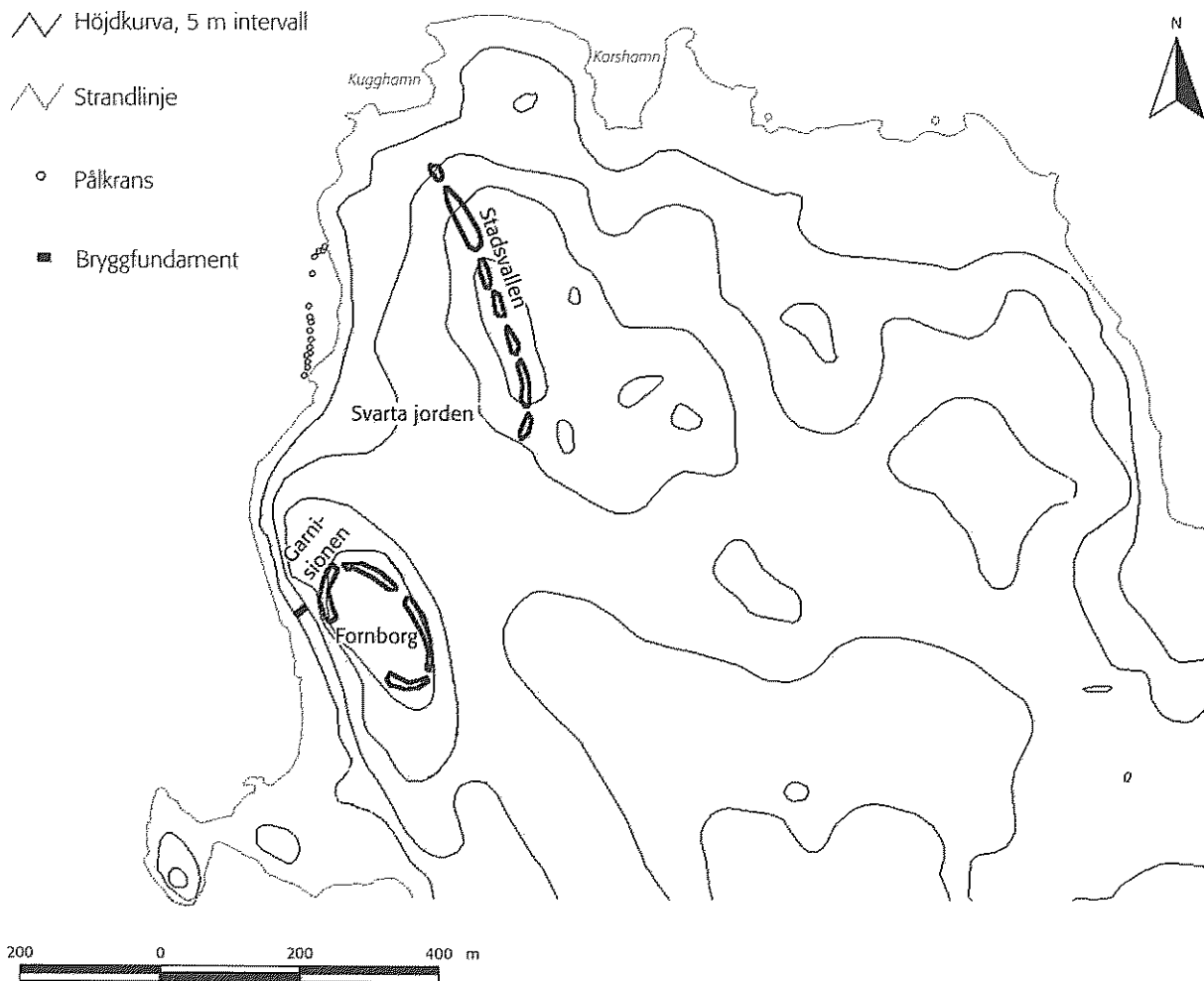
Foto: Ivar Aarrestad

och aldrig förr har så mycket rikedom koncentrerats till en och samma plats som på Birka.

Garnisonen

Det frilagda bryggfundamentet ligger nedanför ett område med ett antal terrasseringar som i samband med arkeologiska utgrävningar på 1930-talet fick arbetsnamnet *Garnisonen*. Garnisonsområdet är beläget i en svacka i terrängen nordväst om fornborgen Borg (bild 2), som under stadens levnadsperiod, omkring 750–980 e. Kr., utgjorde ett av Birkas kraftigaste befästningsverk (Holmquist Olausson 2001:10ff). Fynden som gjordes i området var av påtaglig militär karaktär vilket ledde till att arkeologen Holger Arbman gav platsen namnet *Garnisonen* (Arbman 1939:61ff).

I och med projektet *Borgar och befästningar i Mellansverige 400–1100 e. Kr.*, under ledning av fil. dr Lena Holmquist Olausson, verksam vid Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet,

Karta: Jens Lindström

Bild 2. Karta över norra delen av Björkö med bryggfundamentet och Birkas befästningsverk markerade – stadsvallen, borgvallen, garnisonen samt pålkransen i vattnet utanför Svarta jorden.

återuppväcktes intresset för garnisonsområdet och Birkas befästningsverk i mitten av 1990-talet. Hur riktig var egentligen benämningen Garnisonen? Arkeologiska undersökningar påbörjades i området år 1997 för att pröva Arbmans hypotes. Utgrävningar har utförts under varje säsong sedan dess, vilket har givit följande kunskaper om området:

Garnisonsområdet har varit tydligt avskilt från övrig bebyggelse på Birka och utgjordes av flera byggnader uppförda på stensatta terrasser där en 19 x 9,5 meter stor hallbyggnad, "Krigarnas hus", varit dominerande. I slänten nedanför hallen, nära dåtidens strandlinje, har en träpalissad skyddat mot eventuella anfall från sjösidan. Vid utgrävningarna av hallbyggnaden mellan åren 1998 och 2000 påträffades stora mängder vapen och rustningsdelar, spjutspetsar, pilspetsar, vapenknivar och delar av svärd.

Hallen har haft dubbla välvda väggar, två rum med en eldstad i varje och dess funktion har tolkats som samlingslokal och vapenförråd. Det var här som Birkas fasta försvarsstyrka var stationerad under större delen av 900-talet e. Kr. Fynden av – under skandinavisk vikingatid

mycket ovanliga – järnlameller till harnesk samt andra vapendetaljer vittnar om att krigarna varit försedda med den för tiden mest moderna krigsutrustningen (Holmquist Olausson 2001:13). Det osteologiska materialet i och omkring hallbyggnaden utgörs i huvudsak av måltidsrester i form av djurben, vilket gör att man kan studera krigarnas diet. En märkbar skillnad, jämfört med livet nere i stadsområdet, är att krigarna i Garnisonen haft större tillgång till nötkött, vilket säger en del om deras status i det vikingatida samhället (Wigh 2001:55). I området har även en smedja påträffats och flera mindre hus vars funktioner ännu ej är klarlagda. Resultaten från de senaste utgrävningarna i garnisonsområdet har bekräftat Arbmans garnisonshypotes.

Bryggfundamentet

Redan innan bryggfundamentet frilades var det fullt möjligt att skönja dess sträckning i terrängen. Anläggningen är omkring 17 meter lång, fem till sex meter bred och den fortsätter upp under en korsande grusväg, där fortfarande några stenar är synliga, och vidare upp mot

Bild 3. Bryggfundamentet innan friläggning (från öster). Notera stenarna i förgrunden och de som sticker upp i vägen. Dessa utgör en del av anläggningen.

slutningen till garnisonsområdet (bild 3). Det frilagda och undersökta partiet av anläggningen mäter 4,5 x 5,5 meter och utgör anläggningens begränsning i väster ner mot vattnet (bild 4). Lämningen är förvånansvärt välbevarad förutom en omkring fyra meter bred korridor tvärs igenom anläggningen som skadades i mitten av 1990-talet i samband med Riksantikvarieämbetets anläggande av en grusväg. Ett antal större stenar plockades då bort utan att deras läge först dokumenterats.

Hösten år 2000 genomfördes en inventering av bottenområdet nedanför garnisonsområdet. Förhoppningen var att hitta rester av bryggkonstruktioner som kunde sättas i samband med bryggfundamentet på land (Lindström 2000). Redan sommaren 1999 hade Johan Rönnby under ett besiktningsdyk påträffat ett antal kläna pålar neddrivna i botten i det aktuella området samt ett välbevarat vikingatida svartgodskärl (Rönnby 2001:54). Syftet med undersökningen år 2000 var att ta prover för datering samt att undersöka om dessa pålar ingick i någon större konstruktion.

Sammanlagt påträffades och inmättes 37 pålar i en långsmal konstruktion. ^{14}C -analys av två pålar i anläggningen gav resultatet 1700–1800-tal. Förmodligen utgör de påträffade pålarna resterna av en fast fiskeanordning av typen katsa eller liknande. Längre ut i området påträffades även en bearbetad trästock och några

ekplankor, till större delen begravda i bottensedimenten. I skrivande stund är det inte möjligt att tolka dessa lämningar då dateringar saknas.

Tidigare undersökta bryggglämningar

Bryggfundamentet vid Garnisonen är det första som påträffats och undersökts på Birka utanför själva stadsområdet. Tidigare utgrävningar i Svarta jorden har resulterat i att tre bryggfundament – alternativt landfästen till bryggor – har lokaliserats. Under utgrävningarna 1969–1971, under ledning av Björn Ambrosiani, påträffades två bryggfundament i ett område kring den forna strandlinjen. Det första man fann daterades till 900-talets senare hälft och har beräknats ligga drygt fem meter över dagens havsnivå (Ambrosiani & Clarke 1993:71ff). Den andra, lägre bryggan daterades till omkring 900 e. Kr. och den ligger omkring 4,5–4,75 meter över havet (Ambrosiani 1985:66-68, Miller & Hedin 1988:19ff).

Siffrorna och årtalen tyder på att en transgression vid 900-talets mitt tvingat befolkningen att anlägga en ny brygga då den befintliga hade översvämmats av vatten (Stålberg 2000:5). Ytterligare ett bryggfäste påträffades i Svarta jorden under utgrävningarna mellan 1990 och 1994. Detta låg längre upp på land än de som hittats tidigare och dessutom låg det en meter högre än dessa i

Bild 4. Bryggfundamentets höjd över havet ligger mellan 4,8 och 5,2 meter. Detta innebär att stenarna låg precis i strandbrynet. Troligtvis har stenarna varit täckta med ett trädäck. Utifrån fundamentet har bryggan med största sannolikhet fortsatt ut på träpålar i vattnet.

höjded. Utifrån befintliga strandförskjutningskurvor daterades detta bryggfundament till 700-talets mitt, vilket motsvarar tiden för Birkas etablering (jämför Ambrosiani & Clarke 1993:70f, Ambrosiani & Eriksson 1994:19)

Ovan nämnda bryggfundament eller landfästen påträffades långt ner i kulturlagren och var därför inte synliga i marknivån. Det som är något anmärkningsvärt med bryggfundamentet nedanför Garnisonen är att det inte överlagras av kulturlager. Stenarna i anläggningen täcktes endast av ett decimetertjockt jord- och gräslager, vilket indikerar att den har varit i bruk fram till dess att Birka överges. Efter det har det inte förekommit någon mänsklig aktivitet på platsen vilket förklarar avsaknaden av kulturlager. Det är därför sannolikt att bryggan har brukats under Birkas sista period, tiden innan staden övergavs omkring 970 e. Kr. Även i garnisonsområdet vilar huslämningarna under ett mycket tunt myllager. Vid avtorvning i början av säsongen, när det översta gräs och myllskiktet avlägsnas, händer det att nitar, spikar och till och med pilspetsar från 900-talet följer med upp fastväxta i gräsrotterna.

Vad hände med Birkas garnison?

De arkeologiska utgrävningarna i garnisonsområdet har avslöjat att platsen förmodligen gick ett mycket dramatiskt öde till mötes någon gång i slutet av 900-talet. De flesta av de hittills undersökta byggnaderna i området har förstörts av våldsamma bränder och det stora antalet vapen och föremål som lämnats kvar i hallbyggnaden antyder att brandförloppet varit häftigt (Holmquist Olausson 2001:15). Nedanför krigarhallen, vid palissaden ner mot vattnet, har det även påträffats en mängd

pilspetsar. Många av dessa pekar upp mot garnisonsområdet, vilket antyder att platsen har utsatts för ett anfall från sjösidan.

Krigarna i Garnisonen har förmodligen kämpat in i det sista med att försvara platsen och kanske hann de aldrig ut med sina skepp för att möta fienden. Trots att frågorna om vad som egentligen hände med Birkas garnison fortfarande är många kan vi med säkerhet säga att platsen övergavs efter de förödande bränderna. Kanske lämnades platsen samtidigt som staden övergavs? Om detta vittnar i alla fall de arkeologiska fynden från Birkas garnison.

Jens Lindström är arkeolog och dykare

Referenser

- Ambrosiani, B. 1985. Jetties in Birka and Stockholm and the changing water levels in the Mälaren area. *Conference on Waterfront Archaeology in Northern Europe*. Red. Herteig. Historisk museum. Bergen.
- Ambrosiani, B. & Clarke, H. 1993. *Vikingastäder*. Förlags AB Wiken. Höganäs.
- Ambrosiani, B. & Eriksson, B.G. 1994. *Birka Vikingastaden volym 3. Askan i Svarta Jorden avslöjar de första husen!* Wikens. Stockholm.
- Arbman, H. 1939. Birka. *Sveriges äldsta handelsstad*. Från forntid och medeltid 1. Stockholm.
- Holmquist Olausson, L. 2001. Birkas befästningsverk – resultatet från de senaste årens utgrävningar. *Birkas krigare*. Red. M. Olausson. Stockholm.
- Lindström, J. 2000. *Marinarkeologisk botteninventering nedanför Borgberget på Björkö*. <http://www.archaeology.su.se/arklab/borgar/botteninventering.htm>.
- Miller, U. & Hedín, K. 1988. *Excavations at Helgö XI*. Almqvist och Wiksell International. Stockholm.
- Rönby, J. 2001. Birka under vatten – marinarkeologiska möjligheter. *Birkas krigare*. Red. M. Olausson. Stockholm.
- Stålberg, K. 2000. *Hade Garnisonen en hamn? Prospektering av strandområdet nedanför Garnisonen i Birka*. CD-uppsats i laborativ arkeologi. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Wigh, B. 2001. Djurbenen från Garnisonen på Borgberget. *Birkas krigare*. Red. M. Olausson. Stockholm.